

KATONA ESZTER

SPANYOL-OLASZ KAPCSOLATOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT (doktori disszertáció összefoglalása)

A két mediterrán ország közötti kapcsolatok története természetesen sokkal régebbre nyúlik vissza, mint a második világháború évei. A történelem során sokszor fűzték össze szoros (dinasztikus, politikai, kulturális, gazdasági, stratégiai) szálak a két latin országot, szűkebb kutatásunk azonban csak az 1939-45-ös időszakkal foglalkozik.

Már sokan, sokféle aspektusból vizsgálták a második világháború éveit. Annak ellenére, hogy a dolgozat figyelme is ezekre az esztendőkre koncentrál, kutatásunk célja mégis az volt, hogy a második világháborúnak olyan, eddig viszonylag ismeretlen vonatkozását térképezzük fel, mely elsősorban Spanyolországra, Olaszországra, és a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok bemutatására helyezi a hangsúlyt.

A témaválasztás elsődleges okát tehát abban határozhatjuk meg, hogy ez a terület szinte alig kutatott a második világháború szakirodalmán belül. Másik indítékunk pedig az a fajta egyensúlytalanság volt, melyet a kutatás során az Olaszországra és Spanyolországra vonatkozó — hazai és nemzetközi — szakirodalom arányaiban találtunk. Míg az előbbi ország esetében a második világháború vizsgálata nagy teret kap a kutatásokban, addig ebből az aspektusból Spanyolország a háttérben marad. Ez egyértelműen a két ország háborúval szembeni különböző magatartásának köszönhető. A történészek figyelme inkább a hadviselő hatalmak felé fordult, míg a „kis semlegesek” csak másodrangú szereplői maradtak mind a háborúnak, mind a történeti munkáknak. Spanyolország azonban, a második világháborút megelőző közvetlen történelmi-politikai öröksége (spanyol polgárháború), a hadban álló nagyhatalmakhoz fűződő összetett viszonyrendszere, valamint geostratégiai helyzete miatt is sokkal nagyobb figyelmet érdemel.

A szakirodalom aránytalanságának okát Mussolini és Franco rendszerének élettartamával is indokolhatjuk. Mussolini halála után (1945) a demokrácia útját választó Olaszországban nem számított tabunak a közvetlen múlttal való foglalkozás. Ugyan a levéltárak nem váltak azonnal hozzáférhetővé a kutatók számára, azonban legalább „beszélni” lehetett a múltról és a politikáról. Ezzel szemben a világháborút túlélő spanyol rezsimben egészen Franco haláláig (1975) bizonyos témák tiltólistán szerepeltek, illetve a történeti munkák többsége erősen apologetikus hangvételű volt. Így spanyol részről a kutatások valójában csak az 1980-as években kezdtek megélni. Ezek a kutatások a Franco-rendszert megelőző hároméves polgárháborúra, a közel negyven évig fennálló diktatúra történeti bemutatására, a kontinuitás és az államforma problematikájára, valamint a demokratikus átmenet kérdéseire koncentráltak, és érthetően, a második világháború témája, az abban tanúsított spanyol magatartás, és a háború alatti olasz-spanyol kapcsolatok vizsgálata elenyésző figyelmet kapott csak. Ez utóbbi kérdéskör — főleg a Franco-rezsim külpolitikájával foglalkozó munkákban —, ha kikerülhetetlenül meg is jelenik, a történészek leginkább alfejezetekre redukálták az általunk vizsgált korszak és téma bemutatását. Hasonlóan Olaszország Mussolini alatti külpolitikáját bemutató szakirodalmak is a két ország közötti kapcsolatokon belül csak a spanyol polgárháborúba való olasz beavatkozás kérdését járták körül részletesebben. A második világháború alatti kapcsolatok alig, vagy legfeljebb csak az 1941-es bordigherai Franco-Mussolini találkozó kapcsán, és csak minimális utalás szintjén vetődnek fel.

A két ország közötti, második világháború alatti kapcsolatokat elsőként mélyrehatóbban spanyol történészek kutatták a '80-as években, azóta azonban, köszönhetően a levéltári anyagok hozzáférhetőségének, ismereteink kiszélesedtek a témában. Ugyan kutatások azóta is folytak és folynak, azonban a két ország közötti viszonyrendszer

vizsgálatában e munkák gyakori közös vonása, hogy a két diktátor alakján, Francón és Mussolinin keresztül igyekeznek bemutatni a korszak nagy kérdéseit, mely nem egyszer már a munkák címválasztásában is megjelenik. A disszertáció címében ezért is igyekeztük elkerülni a két diktátor nevének feltüntetését, mivel a második világháború, mint háttér, úgy véljük, prioritást érdemel a két ország kapcsolatszerkezetének vizsgálatakor. Ez nem azt jelenti, hogy kétségbe vonnánk Mussolini és Franco vitathatatlan főszerepét az 1939-45-ös periódusban az olasz, valamint a spanyol politikai életben, azonban nem célunk a két diktátor biográfikus megközelítése, vagy összevetése. A témát sokkal inkább diplomácia-, és politikatörténeti aspektusból kívánjuk bemutatni.

Másik jellemzője az eddigi historiográfiai munkáknak, hogy ezekben a *főszerep* a második világháborúé, és a két mediterrán ország csak egy-egy szereplője a konfliktusnak. Spanyolországot pedig, tekintve, hogy nem vált hadviselővé, inkább csak *statisztaként* említik ezek a művek. A disszertációban ezen a nézőpontra szeretnénk változtatni, tehát a két ország kapcsolatszerkezetére kívánunk fókuszálni, melyhez a második világháború mintegy „háttérként” szolgál.

A dolgozat másik célja a két legfontosabb forráscsoport, a spanyol (Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, *AMAE*) és az olasz (Archivio Storico-Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, *ASMAE*) külügyi levéltárak iratanyagainak a Magyar Országos Levéltár (*MOL*) témánkhoz kapcsolódó forrásaival való összevetése, vagy helyesebben, kiegészítése. Ez utóbbi irattárban végzett kutatások ugyanis lehetővé tették, hogy egy távolabbi perspektívából is betekintést kapjunk a két mediterrán ország közti kapcsolatokba.

A disszertációt szerkezetében tíz fejezetre és ezeken belül alfejezetekre tagoltuk.

Az első főfejezet és annak két alfejezete a második világháborút közvetlenül megelőző években kialakult olasz-spanyol kapcsolatokat vizsgálja. A '30-as évek két fontos momentumát, a második spanyol köztársaság és a spanyol polgárháború viszonyrendszerét mintegy előzményként mutatja be a dolgozat.

A második fejezet is még a második világháború előtti hónapokra koncentrál. Egy-egy alfejezetben a Franco-rezsim nemzetközi helyzetét, illetve az 1939 augusztusában felálló spanyol kabinet nemzetközi megítélését vizsgáljuk. Szintén két fejezetet szentelünk két külpolitikai szempontból fontos látogatás — Ramón Serrano Suñer olaszországi, valamint Galeazzo Ciano spanyolországi vizitje — bemutatásának.

A következő nagyobb szerkezeti egység már a világháború kirobbanása és az 1940. júniusi olasz hadba lépés közti periódus viszonyrendszerét vizsgálja. A fő kérdés, amire itt koncentrálnunk, hogy a spanyol *semlegesség* és az olasz *nem hadviselés* deklarálása mit jelentett egyrészt a két ország közötti kapcsolatokban, másrészt Franco és Mussolini háborúhoz való viszonyulásában. Ezekben a hónapokban jól megfigyelhető, hogy az olasz politika milyen erős befolyással volt a spanyol magatartásra. Ennek jele volt, hogy az olasz hadba lépéssel egy időben Spanyolország áttért a *nem hadviselő* státuszra, s ezzel az a benyomás alakult ki a szövetségeseinkben, hogy Olaszországhoz hasonlóan Spanyolország is a háború felé menetel. E kérdéskört is egy alfejezetben járjuk körül.

A *spanyol nem hadviselő státusz háttere* címet választottuk a következő fejezet főcímeiként. Ebben a részben érezhető talán a legerősebben, hogy a két ország közti viszonyrendszer vizsgálatakor a spanyol aspektus nagyobb hangsúlyt kap a dolgozatban — melynek okára már fentebb utaltunk —. Olaszország hadba lépése után nem sokkal bekövetkező francia összeomlással egy időben Spanyolország megszállta Tangert, azzal indokolva lépését, hogy Olaszország hadviselővé válásával — a zóna nemzetközi státútuma szerint — csak Spanyolország lehet az, lévén nem hadviselő, mely biztosíthatja a város ellenőrzését. A spanyolokat azonban nem annyira a nemzetközi jog tiszteletben tartása érdekelte, hanem sokkal inkább a spanyol politika afrikai aspirációi motiválták, melyben mindig is prioritást kaptak az észak-afrikai területek, így Tanger is. 1940. június 14-én

valóban úgy tűnt, hogy Spanyolország nem is találhatott volna alkalmasabb pillanatot észak-afrikai terveire, hisz akkor, a térdre kényszerített Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy megvédelmezhesse gyarmatait. Spanyolország előtt tehát olyan lehetőség nyílt Francia-Marokkóban, melyre évtizedek óta nem volt példa.

Az olasz hadba lépés és az erre adott spanyol reakció bemutatása mellett foglalkozunk egy olyan spanyol belpolitikai problémával is, melynek hatása azonban külpolitikai jelentőséggel bírt. Ez a kérdés a külügyminiszteri tárca „birtoklása” volt: Juan Beigbeder tábornok menesztésével az olaszbarátságáról híres és az olasz külügyminiszter, Galeazzo Ciano által is „*l'uomo d'Italia*” titulussal illetett Ramón Serrano Suñer került a külügyminisztérium élére.

Ezekben a hónapokban az olasz befolyás mellett igen erős volt a németek hatása is. Hitler számára különösen 1940 utolsó hónapjaiban értékelődött fel Spanyolország szerepe az ország geostratégiai helyzete miatt. Hitler Gibraltárra vonatkozó elképzelései a *Félix-hadművelet* tervében jutottak kifejezésre, melyek megvitatására először és utoljára adott találkozót egymásnak a német és a spanyol diktátor. Hendaye-i megbeszélésük azonban nem volt eredményes, így Hitler 1941 januárjára vonatkozó haditerve a spanyol magatartás miatt megghiúsult. E kérdést tárgyaljuk a negyedik fejezet négy alfejezetében, illetve ezzel szoros kapcsolatban szintén egy alfejezetben vizsgáljuk Franco Gibraltárra vonatkozó elképzeléseit. Első látásra a német-spanyol kapcsolatok rövid bemutatása talán „elkalandozásnak” tűnhet a disszertáció témájának szempontjából, azonban úgy véljük, hogy ez nem felesleges, tekintve, hogy Spanyolország Olaszországhoz fűződő viszonyrendszerét érdemes szélesebb dimenzióban szemlélni. A spanyol magatartást pedig nemcsak az olasz, de a német pozíció is erősen befolyásolta. Miután Hitlernek nem sikerült a spanyolokat döntésre bírni, a Führer éppen Mussolini közreműködését akarta felhasználni Franco „meggyőzésére”. A spanyol-német viszony rövid bemutatása tehát emiatt sem mellőzhető.

A disszertáció ötödik fejezete a Duce előbb említett közvetítő szerepét vizsgálja. Az 1941. februári, Bordigherában rendezett Franco-Mussolini találkozó jelentette ennek a kísérletnek a csúcspontját. A Duce missziója azonban nem járt sikerrel, de tegyük hozzá, nem is nagyon igyekezett küldetését teljesíteni. Míg Hitler azt várta el tőle, hogy vegye rá Spanyolországot a hadba lépésre, addig Franco azt remélte, hogy majd Mussolini lesz a szócsöve a Führer felé, közvetítve a spanyol követeléseket, melyek mintegy a hadba lépés feltételeiként hangzottak el a találkozó során. Bordighera annyiban mégis fontos jelentőségű volt az olasz-spanyol kapcsolatok történetében, hogy ez volt a két diktátor egyetlen személyes konzultációja, azonban eredményesség szempontjából a találkozó nem volt nagy horderejű. A spanyol pozícióban gyakorlatilag semmi változás nem történt.

A spanyol belpolitika 1941-es bizonytalanságaira is utalunk egy alfejezetben. Ennek következménye volt az az elhúzódó kormányválság, mely Serrano Suñer menesztéséhez vezetett 1942 őszén. Ekkor azonban még a *cuñadísimo*¹ az őt ért folytonos támadások és a vele szemben mutatott ellenszenv ellenére is a helyén maradt.

A szovjet front megnyitásával, 1941 nyarán a spanyol pozícióban árnyalatnyi változás történt. Ugyan Franco hangsúlyozta, hogy a spanyol *morális hadviselés* deklarálásával országa csak a kommunizmus ellen foglal állást és száll harcba, mely nem jelenti Spanyolország hadba lépését. Innen eredt a két háború elmélete, mely később, Amerika hadba lépésével a három háború teóriájává bővült. Spanyolország Szovjetunióval szembeni morális hadviselése a Kék Hadosztály keleti frontra való kiküldésével manifesztálódott.

A hatodik fejezet egyaránt foglalkozik spanyol bel-, és külpolitikát érintő problémákkal. Az előbbi kérdéskörhöz tartozik a spanyol monarchista mozgalom

¹ Serrano Suñert a Caudillóhoz rokoni szálak is fűzték. Mivel Franco sógora volt, mely spanyolul a *cuñado* szónak felel meg, sokszor beszéltek úgy Suñerről mint a *cuñadísimo*, mely a *cuñado* szó szuperlatívusza, igen erős pejoratív tónussal.

erősödésének, valamint Serrano Suñer hatalmi gyengülésének a bemutatása. Suñer hattyúdala volt a Livornóban, 1942 nyarán megrendezett utolsó Ciano-Serrano Suñer találkozó, ahol a korábban egymás iránt rokonszenvet érző és baráti kapcsolatban álló két külügyminiszter eltávolodása — legalábbis Ciano részéről — már érezhető volt.

A spanyol belpolitikában a bomba — átvitt és konkrét értelemben is — az 1942. augusztusi begoñai incidens alkalmával robbant. A falangisták és a katonák közötti feszültség ekkor már olyan szintre jutott, hogy Franco nem halogathatta a kormányválság megoldását. Az új kabinetben a legfontosabb változás kétségtelenül a külügyminisztérium élén történt, Francisco Gómez-Jordana tábornok kinevezésével.

A spanyol külpolitika irányváltása az észak-afrikai szövetséges partraszállás után lett egyértelmű. A Jordana-fordulattal Spanyolország a nem hadviselésről ismét a semlegesség felé igyekezett araszolni, jóllehet Olaszország (és a tengely) felé azt kommunikálta, hogy a külpolitika semmiben sem fog változni. A szövetségesek azonban reménykeltőnek érezték a monarchista és angolbarátként ismert Jordana gróf kinevezését.

A disszertáció 7-9. fejezete az olasz fasizmus bukása utáni kapcsolatrendszer alakulását vizsgálja. Foglalkozunk Mussolini bukásának, valamint az olasz kapituláció és a Németországnak szóló olasz hadüzenet spanyolországi visszhangjával.

A dolgozat leghosszabb terjedelmű része a 8. fejezet. Az 1943 szeptembere után kettéhasadt Olaszország nemzetközi kapcsolataiban is kettévált. A dél-, és közép-olasz területek szövetséges megszállás és a Badoglio-kormány irányítása alá kerültek, a németek által megszállt Észak-Olaszországban pedig Mussolini vezetésével egy újfasizta bábkormány, az Olasz Szociális Köztársaság (*RSI*) kezdte meg működését. A 8. fejezet címében használt „*tojástánc*” kifejezéssel azt a kétarcúságot szeretnénk érzékeltetni, mely, e helyzet miatt, az olasz-spanyol kapcsolatokat a háború utolsó két évében meghatározta. A kettős diplomácia izgalmas kérdésén belül bemutatjuk az *RSI* spanyol részről történő elismerésének dilemmáját, valamint a hivatalos Olasz Királyi Nagykövetség mellett párhuzamosan működő disszidens Mussolini-képviselőt illegális tevékenységét. Az előbbi vezetője, Giacomo Paulucci di Calboli, valamint az angolszász diplomaták (Carlton J. H. Hayes, Samuel Hoare) folyamatosan tiltakoztak a spanyol külügyminisztérium előtt az utóbb említett, Eugenio Morreale vezetésével működő nem hivatalos olasz képviselő engedélyezése miatt, azonban ezek többnyire hatástalanok voltak. A kettős képviselőt a gyakorlatban 1945 áprilisáig fenntarhatta irodáit Madridban és több más spanyol városban.

Hasonlóan Olaszországban is kialakult a kettős spanyol képviselőt. E tekintetben vizsgáljuk a római spanyol nagykövet, Raimundo Fernández Cuesta távozása után Eduardo García Comín ügyvivőre bízott nagykövetség lehetőségeit, mely a vatikáni nagykövet, Domingo de las Bárcenas instrukcióit igyekezett követni. Ezzel párhuzamosan Észak-Olaszország sem maradt spanyol képviselőt nélkül: itt a milánói spanyol konzul, Fernando Chantal vállalta magára a két állam közötti kapcsolatok fenntartását.

E kétarcú diplomácia fontos kérdése volt az olasz fegyverszünet után spanyol kikötőkben maradt olasz kereskedelmi-, és hadihajók ügye, mely Olaszország politikai kettészakadása miatt összetett diplomáciai és jogi dilemmává vált Spanyolország számára. A kérdés, hogy *melyik* Olaszországnak van joga visszakövetelni a hajókat, egészen 1945 januárjáig elsődleges problémaként szerepelt a két ország kapcsolatában.

Mivel a kettős diplomácia 1943-45 során rányomta bélyegét az olasz-spanyol diplomáciára, a dolgozatban két külön fejezetben vizsgáljuk a kérdést. Ez nemcsak a probléma összetettsége, de Jordana 1944 augusztusában váratlanul bekövetkező halála miatt is indokolt. Gómez-Jordana utódja a korábbi vichyi nagykövet, José Félix de Lequerica y Erquiza lett, akinek elődje örökségként rendeznie kellett az olasz hajók kényes kérdését. Lequerica külügyministersége alatt tovább folytatódhatott Morreale ügynökhálózatának illegális spanyolországi tevékenysége, és a disszidens ügynök csak Mussolini halálakor

jelentette be a fasiszta képviselő feloszlatását. Emellett bemutatjuk az *RSI* agóniáját közlő átélő milánói spanyol konzul Mussolini utolsó napjaiban betöltött szerepét is.

A kilencedik fejezet záró alfejezetében Spanyolország zsidókérdéshez való viszonyát vizsgáljuk, de ezt is természetesen az olasz-spanyol kapcsolatok perspektívájából. A spanyol zsidómentő akciók egy része ma már ismert és kutatott terület a történészek között. Spanyol diplomaták önfeláldozó tevékenységének köszönhetően több ezer zsidó menekülhetett meg a náci koncentrációs táborok borzalmától és a biztos haláltól. Ugyan az olaszországi spanyol diplomácia — mint a levéltári anyagokból kiderül — kevésbé volt érintett ebben a kérdésben, azonban néhány gondolat erejéig, úgy véljük, említést kell tenni erről is.

A 3-9. fejezetek tehát a világháború kronológiáját követve koncentrálnak az olasz-spanyol kapcsolatokra. Néhány alfejezetben röviden kitérünk a második világháború eseményeire is, ezek említése azonban nem elhanyagolható ahhoz, hogy Spanyolország és Olaszország konfliktussal szembeni magatartása érthető legyen. Ugyanígy, néhány fejezet részeként, kiemelt helyet foglalnak el belpolitikai kérdések — spanyol esetben ilyen például a restauráció problémája, vagy a begoñai incidens, olasz esetben pedig a Fasiszta Nagytanács gyűlésének részletesebb bemutatása —, ezek mindegyike azonban közvetlen kapcsolatban, illetve kölcsönhatásban állt külpolitikai kérdésekkel is, így mellőzésük csapongóvá tenné gondolatmenetünket.

A dolgozat záró fejezete már a második világháború végét és a háborút követő béke időszakának diplomáciai kapcsolatait vizsgálja. Két diplomata, Tommaso Gallarati Scotti és José Antonio de Sangróniz y Castro tevékenysége kap hangsúlyt e rész alfejezeteiben. Gallarati Scotti kulturális tevékenysége mellett figyelmünk kiterjedt még arra az olasz-spanyol kereskedelmi egyezményre is, mely a két diplomata fáradozásainak köszönhetően született meg. Ennek gyakorlati megvalósítása azonban már számos akadályba ütközött.

Mint ismeretes, az ENSZ Spanyolországgal szemben alkalmazott szankcióit Olaszország is átvette, így Gallarati Scotti visszarendelésével a diplomáciai kapcsolatok 1946 decembere után megszakadtak a két ország között. A demokrácia útját választó Olaszország és a nemzetközi politikából egy időre „kidaszított” Spanyolország egymástól távolodó pályán indult meg és csak 1951-ben, a madridi olasz nagyköveti poszt betöltésével (Francesco Maria Taliani De Marchio) kezdődik meg a két ország között az újabb közeledés. Ez a korszak azonban már a diplomáciai kapcsolatok egy új fejezetét nyitotta meg.

Az értekezés végén található befejezésben egyes gondolatok ismétlése helyett két kérdésre keressük a választ. Az első kérdés, hogy mi volt az igazi háttere és alapja az olasz-spanyol kapcsolatoknak? Leegyszerűsítve talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy mit várt Mussolini Spanyolországtól, illetve fordítva, Francónak mire kellett Olaszország?

A másik kérdés, amit felvet a dolgozat befejezése, hogy valóban semleges volt-e Spanyolország? Történészek eltérő véleményen vannak ebben a kérdésben, azonban a mi válaszuk és konklúzióink, hogy nem. Ennek rövid indoklása is a befejezésben kap helyet.